

165

NENAD TOMOVIĆ
Filološki fakultet u Beogradu

PRVA GRAMATIKA ENGLESKOG JEZIKA U SRBIJI (IZ ISTORIJATA NAŠIH UDŽBENIKA)

Lujza St. Jakšić, *Engleska gramatika za učenice Više ženske škole*, Beograd, Kraljevsko-srpska državna štamparija, 1900, 53

1. O POČECIMA IZUČAVANJA ENGLESKOG JEZIKA KOD NAS

Iako je Engleska još davno postala svetska sila sa razvijenom trgovinom i književnošću, ceo prostor Balkana relativno kasno upoznaje engleske tekovine, kao i sam jezik. Kada je učenje engleskog jezika u pitanju, kulturno-istorijske okolnosti bile su relativno nepovoljne, a poznato je da su i prva dela književnika koji su stvarali na ovom jeziku u početku prevodili ljudi koji nisu poznavali engleski, već su koristili prevode sa engleskog na druge jezike. Prve značajnije poznavaoce engleskog jezika u Srbiji zatičemo tek u drugoj polovini XIX veka. Među intelektualcima toga doba koji su se mogli pohvaliti znanjem engleskog najznačajniji su Ljubomir Nedić i Čedomilj Mijatović. Osim ovih ljudi, čija su imena poznata svakom iole obrazovanom čoveku, bilo je i mnogo anonimnih entuzijasta koji su svoje znanje engleskog podelili sa drugima, kao nastavnici, ili posredno, kao prevodioci.

Začeci izučavanja engleskog jezika u školama javljaju se u drugoj polovini XIX veka. Matilda Lange 1870. godine osniva prvu školu u kojoj je osim ostalih stranih jezika bio zastupljen i engleski. Dve godine kasnije, Hermina Rahmanova osniva Institut za vaspitanje i obrazovanje devojčica, gde se engleski takode izučava. Preteča izučavanja engleskog na univerzitetskom nivou jesu kursevi jezika koje je na Velikoj školi od 1884. organizovao Nikola Jovanović Amerikanac, ali ih nadležne institucije nisu priznavale ni kao fakultativne. Nastava engleskog na Univerzitetu počinje tek školske 1906/07 godine, a engleske književnosti dve godine kasnije.

Po uvođenju engleskog jezika u nastavu pojavili su se izvesni problemi – nedostatak stručnog kadra i udžbenika, slabi kontakti sa engleskim

166

jezikom (uglavnom svedeni na knjige pisane na ovom jeziku, koje se ovde sigurno nisu mogle naći u velikom broju) i nedostatak komunikacije sa izvornim govornicima. Osim toga, relativno veliki broj nepismenih, mali broj intelektualaca, koji su najvernija čitalačka publika, i razvoj društva u celini, nisu stvarali plodno tlo za širenje znanja engleskog. Ipak, nekoliko decenija kasnije, Srbija se ubrzano približava Evropi, pa su se ove teškoće sve manje osećale.

Kao što je svakom nastavniku poznato, kvalitetne nastave nema bez kvalitetnog udžbenika, ili, što je još gore, bez ikakvog udžbenika. Nažalost, nema mnogo podataka o udžbenicima koje su koristili prvi nastavnici engleskog jezika kod nas, pa se jedino može zaključiti da su bili upućeni na strane materijale, kao i na sopstvenu improvizaciju.

Prvu gramatiku engleskog jezika kod nas napisala je Lujza Jakšić, nastavnica Više ženske škole. Ovu knjigu izdala je Kraljevsko-srpska državna štamparija 1900. godine. Ovo pionirsko delo ima 53 strane, na kojima su ukratko izloženi samo osnovi engleske gramatike.

2. ANALIZA ENGLLESKE GRAMATIKE ZA UČENICE VIŠE ŽENSKE ŠKOLE

Knjiga je podeljena na dva dela – „Pravila za čitanje” i „Oblici”. Prvi deo, pod naslovom „Pravila za čitanje”, od str. 3. – 12. donosi spisak engleskog alfabeta („azbuke”), pravila za čitanje koja su podeljena prema slovima koja označavaju vokale, diftonge i konsonante, kao i sažeto izlaganje o akcentu reči i rečenice.

Odeljak „Azbuk”, koji daje pregled engleskog alfabeta i način izgovora slova, veoma je kratak i bez dodatnih informacija. Nazivi engleskih grafema dati su ispravno, ali je transkripcija ćirilčna, uz određene modifikacije ćirilčnih grafema. Tako je npr. diftong /eɪ/ označen simbolom **é**, zatim /i:/ je označeno kao **ú**, /ɑ:/ kao **á**, /ʌ/ kao **à**, dok /w/ zamenjuje ćirilčnim slovom „u”. Zanimljivo je i objašnjenje da se *wh*– izgovara kao /hw/ (na str. 10 korišćeno **hv**) za opis izgovora reči *which*. Za opis izgovora se može još i dodati da je autor uglavnom dosledan, što ukazuje na izvesno vladanje engleskim jezikom i samim izgovorom. U isto vreme, pri opisu dugih vokala i diftonga, autorka samo navodi simbole, ali ne govori ništa o kvalitetu vokala niti navodi da se diftong sastoji od dva glasa. Može se pretpostaviti da su simboli rezultat nastavne prakse i da su poznati polaznicima kursa.

Kao vokale autorka navodi *a*, *e*, *i*, *o* i *u* (dakle, preslikane naše vokale, mešajući grafički i fonološki princip, ali ih ovoga puta daje latinicom), kao i *j* i *w*. Zatim (str. 6.) sledi konstatacija da oni „mogu imati dva glasa: azbučni [tj. dug] i kratak”.

Kod dvoglasnika (diftonga) autorka kao da upada u zamku srpskog pravopisa i pravila čitanja, ali samo na nivou terminologije. Naime, pod dvoglasnicima podrazumeva ne samo diftonge, već i digrame koji označavaju jedan vokal. Tako za digram *ee* navodi da se čita kao /i/, ali ne navodi da postoji dužina. Zatim kaže da se izgovara i „kao azbučni glas *a*” i kao primer

navodi reč *bear* /beə/. Potkrala se i jedna materijalna greška – navodi da se izgovara i kao *é*, što je upotrebljeno kao simbol za /ei/. Diftonge /ɔi/ i /ai/ označava ćirilničnim **oj** i **aj**.

I kod opisa konsonanata Jakšićeva počinje od engleskih grafema i daje pravila za njihov izgovor. Kod grafeme *h* navodi njen dvojak izgovor, i to da je „nemo“, kao u *hour* ili „grleno“ kao u *house*. Iako je /w/ nešto ranije označeno ćirilničnim simbolom koji upućuje na /v/, sada se autorka koristi ćirilničnim simbolom za /u/, što je i te kako bliže originalu, a čak i daje kao primer *what*, što je u koliziji sa prethodno navedenim *which*. Što se tiče digrama *th*, autorka ga navodi pod dve stavke. U ovom slučaju ćemo citirati original:

37. *th* je један глас; да се тај глас изговори, треба наслонити језик на унутарњу страну горњих зуба, и онда са отвореним устима пустати глас.
38. *th* је двојако, меко као у речи **that**, *које*; и тврдо као у речи **thin**, *ѿанак*. (str.10.)

Iz ovoga sledi da su za autorku /θ/ i /ð/ alofoni, a ne dve različite foneme.

Pod stavkom 22. na 8. strani navodi da se s može čitati kao /z/ u rečima kao što su *dimension*, *conversion*, *censure* i *sure*.

I o akcentu na nivou reči i rečenice ne može se mnogo saznati iz teksta. Autorka ga naziva „glasoudar“ i daje nekoliko opštih zakonitosti, i to da obično pada na osnovu reči, sa izuzetkom da to ne važi uvek ako reči imaju „jedan ili više slogova“ (str. 11). Navodi i da reči koje sadrže dva ili više slogova naglasak obično imaju na prvom slogu. Obeležavanje akcenta je nedosledno – kod obeležavanja sloga na kome je glasovni udar autorka koristi dijakritičke znake ´ i ` (akut i grav). O akcentu rečenice jedino je dato pravilo da on počiva na reči koja je „glavnija u rečenici“, pri čemu je ta reč obeležena dijakritičkim znakom iznad jednog slova. Nedoslednost u beleženju akcenta vidi se na str. 6, gde se za obeležavanje akcentovanog sloga koristi apostrof iza skupa grafema koji predstavljaju slog, npr. *ta'ble*.

Iz današnje perspektive se autorki može zameriti što reči nikada ne transkribuje u celini, već samo navodi primere za izgovor pojedinih glasova u njima. Terminološke nedoslednosti, tj. nerazlikovanje određenih pojmova može se delimično pripisati autorki, ali i opštem stanju tadašnje nauke o jeziku.

Drugi deo, pod nazivom „Oblici“ obrađuje član, imenice, prideve, zamenice, brojeve, glagole, rečeničke oblike, priloge, predloge, veznike i uzvike i nepravilne glagole, i to ovim redosledom.

Oba člana obrađena su na 15. strani. Autorka ne daje pravila upotrebe nijednog od njih, već samo kaže da se deli na određeni i neodređeni. Određenom članu posvećeno je minimalno objašnjenje, tj. da se ne menja po „redu“ [sic; štamparska greška, koja ne postoji kod objašnjenja neodređenog člana] i broju i daje nekoliko primera. Neodređenom članu (u oba oblika) posvećuje nešto duže objašnjenje, zbog pravila izgovora koji utiču na izbor između *a* i *an*. Konstatcija da se neodređeni član koristi isključivo uz imenice u jednini data je u poglavlju o imenicama na str. 16.

Imenice su takode opisane relativno šturo. Među informacijama relevantnim za učenika postoje one o rodu, broju, pravilnoj i nepravilnoj množini, sa jednim primerom strane množine (lat. *stratum – strata*, str. 16), kao i izmenama u pisanju, tj. sa nekoliko primera imenica sa *-f* u finalnoj poziciji, imenice koje se u pisanju završavaju na *y*, a prethodi im konsonant. Date su i imenice *hair*, u značenju „kosa“ kao primer *singularia tantum* i *ashes* kao primer za *pluralia tantum*. Isto tako, date su i imenice *people, deer, sheep* i *swine*, koje ostaju iste u oba broja. U vidu jednostavne tabele date su imenice nepravilne množine, tipa *child, man, woman, ox, foot, tooth, goose, mouse, louse* i *die* (u značenju ‘kocka’).

Autorka posvećuje posebno poglavlje deklinaciji imenica. Navodi da se imenice menjaju pomoću predloga *of* i *to*, i *to of* za „drugi padež“ a *to* za „treći“. Shodno tome, navodi da imenice pred „prvim“ i „četvrtim“ padežom imaju „samo član, određen ili neodređen“.

O pridevima su date uopštene informacije. Poređenje prideva je obrađeno u adekvatnoj meri, imajući u vidu obim knjige. Sa stanovišta morfologije, zanimljivo je primetiti da se ovde crticom odvajaju *-er* i *-est*, kao i slova koja se u nekim slučajevima udvajaju (npr. *big-g-est*).

Odeljak o zamenicama je nešto veći od prethodnog, ali sadrži više nepotpunih objašnjenja. Iz odeljaka o razlici između oblika *my/mine* i sl. teško je zaključiti kada se koji upotrebljava. Autorka ih deli na zavisne i samostalne, ali je kao ilustracija njihove razlike dat samo jedan primer.

Присвојне заменице, кад стоје уз именицу, зависе од ње, као на пр.: **This is my house, ово је моја кућа**; иначе су оне самосталне, као на пр.: **whose hat is this? mine, чија је овај шешир? мој.** (str. 22.)

Zanimljivo je primetiti da je autorka pratila i tada još prisutnu tendenciju engleskih gramatika po pitanju zamenice za drugo lice jednine. Kao oblik za ovo lice navodi se *thou*, ali bez konstatacije da je u pitanju arhaičan oblik.

Glagolskoj grupi je posvećeno najviše mesta u knjizi. U ovom odeljku se obrađuju osnovne glagolskog sistema engleskog jezika, glagolski oblici i nepravilni glagoli. Za navodenje glagola se koriste tri standardna oblika – infinitiv, prošlo vreme i prošli particip, a paradigma je data uz predlog *to* ispred infinitiva i uz zamenicu *I* ispred prošlog vremena, kao u sledećem primeru: *to speak – I spoke – spoken*. Savremenom poznavaoцу engleskog jezika opet upada u oči jedan oblik, arhaičan i u vreme pisanja knjige – drugo lice jednine prostog prezenta navodi se kao *thou callest* umesto savremenog *you call*, dok kod prostog perfekta nailazimo na *thou calledst* (danas *you called*). U odgovarajućim oblicima se javljaju i *hast*, odnosno *hadst*. Isto tako, čitalac se može zapitati i šta je sa progresivima, koji uopšte nisu dati. Nailazimo jedino na sadašnji particip, kao jedan od njihovih elemenata, ali progresivi kao odeliti glagolski oblici nisu dati. Istini za volju, nešto kasnije, u odeljku pod naslovom „Oblici rečenički“, na dva mesta je naveden primer: *Am I singing?* kao ilustracija upitnog oblika rečenice.

U skladu sa tadašnjom tradicijom, pomoćni glagoli i modali spadaju u jednu grupu, ali su podeljeni na potpune i nepotpune. Ovaj deo, međutim, ne zavređuje našu pažnju jer se ne razlikuje od ostalih stavki o glagolima. Pred kraj poglavlja se može naći i nekoliko reči o obrazovanju upitnih, odričnih i upitno-odričnih (*question tags*) oblika rečenica.

Kao naredni segment gramatike izdvojeni su prilozi, predlozi, veznici i usklci. Navedene su samo osnove građenja priloga, kao i najčešći prilozi, predlozi i uzvici i njihovi prevodni ekvivalenti. Gramatika se završava spiskom nepravilnih glagola.

3. ZAKLJUČAK

Dati objektivan kritički sud o ovoj gramatici nije lak zadatak. Knjiga nema uvod, predgovor, niti bibliografiju, što bi značajno doprinelo ne samo ovom prikazu, već bi i upotpunilo sliku o tadašnjem stanju domaće filologije. Iako mnoga objašnjenja sa današnjeg stanovišta izgledaju zastarelo, treba imati u vidu da je engleska gramatika u to doba bila opisivana kroz model latinske gramatike. Već na prvi pogled uočljivo je da autorka koristi bar jednu gramatiku engleskog jezika i da ne daje primere „iz glave”. Primeri najčešće sadrže po jednu reč kako bi ilustrovali neku jezičku pojavu, frazu nešto rede, a klauza i rečenica ima najmanje. Prema tadašnjim konvencijama pisanja gramatika, kojih se mnogi i danas drže, svaka strana reč ili rečenica morali su se prevoditi na jezik na kome je gramatika pisana. U ovoj gramatici izbor prevodnih ekvivalenata nije uvek potpuno odgovarajući, tj. navedeno značenje nije uvek ono primarno, odnosno najčešće. Opravdanje za ovo može se naći u činjenici da je tada književni jezik korišćen kao ideal osnove za opis gramatike, tj. orijentacija ka govornom jeziku je najčešće bila neprihvatljiva. Kao što smo već napomenuli, ova gramatika je po svoj prilici bila dopunski materijal u nastavi. Ovim se delimično i opravdava šturost objašnjenja datih u njoj, kao i oskudan opis engleske fonetike. Osim toga, na osnovu izloženog se lako može pretpostaviti da su korisnici ove gramatike bili početnici u učenju engleskog tako da su brojne finese koje krase ovaj jezik u ovom slučaju bile nepotrebne. Konceptcija cele gramatike uskladen je sa tada jedininim, gramatičko-prevodnim metodom nastave stranog jezika, koji se zasnivao na gramatičkoj analizi (najčešće književnog ili „veštačkog”) teksta i njegovom prevodu. Terminologija koju autorka koristi odgovara lingvističkoj terminologiji koja se koristila u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka.¹

¹ Primerici ove gramatike mogu se naći u biblioteci Odseka za anglistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, Narodnoj biblioteci Srbije i u Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu.